

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญและที่มาของการวิจัย

แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงที่รัฐบาลได้กำหนดเป็นนโยบายชาติ และมีมาตรการให้ประชาชนเกิดเกิดการเรียนรู้เป็นการศึกษาดลอดชีวิต ด้วยการเชื่อมโยงประสบการณ์ชีวิต เพื่อเน้นการดำรงชีวิตที่มั่นคงสำหรับปัจเจกชน กลุ่มและชุมชน มีลักษณะบูรณาการครอบคลุมทุกมิติของชีวิต และอยู่บนฐานคิดการส่งเสริมพลังอำนาจให้แก่ชุมชนในการคิด การผลิต และมีวิถีชีวิตที่เป็นอิสระจากทุนนิยม เข้มแข็ง สามารถพึ่งตนเองในที่สุด หากแต่เศรษฐกิจพอเพียงไม่อาจเกิดขึ้นได้หากความความยั่งยืนทางสิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะอย่างยิ่งป่าไม้ซึ่งเป็นศูนย์กลางของวัฏจักรสิ่งแวดล้อม

เป็นที่ประจักษ์ชัดว่า ป่าไม้เป็นทรัพยากรที่มีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์และการดำรงมั่นของสังคมประเทศชาติ มนุษย์ใช้ประโยชน์จากป่าไม้ทางตรง โดยเป็นสิ่งก่อสร้าง เครื่องเรือน เป็นแหล่งอาหาร ยารักษาโรค เป็นแหล่งพักผ่อน และในทางอ้อมคือ เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า รักษาสมดุลของระบบนิเวศ ให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ของชีวิต (ยุพดี เสด็จพรธนะ, 2544) หากแต่ในระยะที่ผ่านมา มีการใช้ทรัพยากรป่าไม้เพิ่มขึ้นและขาดการอนุรักษ์ บูรณะฟื้นฟู ทำให้เกิดผลกระทบทั้งทางตรงและทางอ้อมต่อสภาพแวดล้อมป่า คือ เกิดการลดลงของพื้นที่ป่าและความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อม จนเข้าสู่ภาวะวิกฤต

เช่นเดียวกับจังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งพบว่าพื้นที่ป่าไม้ได้ลดลงอย่างมากเนื่องจากพื้นที่ป่าถูกรุกทำลายด้วยระบบการเกษตรแผนใหม่ และการพัฒนาที่ดินเพื่อการท่องเที่ยวหรือการบริการพักผ่อนและเป็นที่อยู่อาศัย รวมทั้งนโยบายการสัมปทานป่าของรัฐ ที่ทำให้ความอุดมสมบูรณ์และความหลากหลายทางชีวภาพของพื้นที่ป่าไม้ลดลง ดังเช่นในช่วงปี 2495 – 2518 ได้มีการสัมปทานป่าไม้ ตำบลแม่โป่ง อำเภอดอยสะเก็ด อีกทั้งยังมีการบุกรุกป่าพื้นที่ป่าและการลักลอบตัดไม้โดยชาวบ้านทำให้ป่าที่เคยอุดมสมบูรณ์หลงเหลือแต่ความแห้งแล้งและความเสื่อมโทรมของพื้นที่ ประกอบกับในปี พ.ศ.2519 ได้มีการสร้างอ่างเก็บน้ำห้วยกาขึ้น ทำให้ต้องสูญเสียพื้นที่ป่าส่วนหนึ่ง ซึ่งชุมชนเริ่มได้รับผลกระทบทั้งภาวะน้ำท่วมและแห้งแล้ง ประกอบกับทางกรมป่าไม้ได้

กำหนดพื้นที่ป่าบริเวณนี้เป็นป่าอนุรักษ์ จึงเป็นการยุติการตัดไม้ลง และในปี พ.ศ. 2534 ได้มีการแต่งตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนขึ้นเพื่อร่วมกันกำหนดกฎระเบียบการควบคุมทรัพยากร และการจัดกิจกรรมต่างๆ เพื่อฟื้นฟูป่าหลายครั้ง トラバจนปัจจุบันป่าเสื่อมโทรมจำนวนกว่า 5,000 ไร่ ได้กลายเป็นป่าอุดมสมบูรณ์ ประกอบด้วยสัตว์ป่าและพืชพรรณที่เป็นอาหารเป็นสมุนไพรให้ผู้คนได้ใช้ประโยชน์เพิ่มขึ้น

หากแต่ภายใต้กระแสทุนนิยมที่รุกเร้าในปัจจุบัน และภาระหนี้สินที่ประสบ ทำให้ผู้คนต้องดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดของตนและครอบครัว โดยเฉพาะการใช้ประโยชน์จากป่าเพื่อสร้างรายได้ เริ่มจะกลายเป็นการละเลยต่อกฎระเบียบที่ร่วมสร้าง แก่งแย่ง ช่วงชิงเพื่อให้ได้ทรัพยากรที่ต้องการ เช่น การหาขุดผักหวานป่า ไผ่ผดแดง หรือสมุนไพรพื้นบ้าน ในสถานการณ์เช่นนี้จึงก่อให้เกิดความพยายามในการจัดการป่าชุมชน โดยการพลิกฟื้นความรู้ ประสบการณ์และกระบวนการทัศน์เดิมของชุมชนในการฟื้นป่าที่เสื่อมโทรมจนเกิดเป็นป่าที่สมบูรณ์ว่าจะสามารถปรับใช้โดยการสร้างการเรียนรู้ร่วมกันถึงแนวทางการจัดการป่าที่เอื้อต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน โดยการพึ่งพาอาศัยระหว่างป่าและคน

ในลักษณะเช่นนี้หากมีการปรับใช้หลักการจัดการความรู้ที่เหมาะสมเชื่อว่า จะเป็นหนทางหนึ่งที่ไม่เพียงจะช่วยจัดเก็บ รวบรวมและถ่ายทอดความรู้ในการจัดการป่าไม้ แต่ยังเป็นการพัฒนาความรู้ที่มีอยู่โดยเฉพาะความรู้ที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษรให้เติบโตต่อไป ซึ่งองค์ประกอบสำคัญในการจัดการความรู้คนที่ต้องมีการสร้างเวทีหรือพื้นที่เพื่อระดมความคิด แลกเปลี่ยนข้อมูลสารสนเทศและสร้างการเรียนรู้ร่วมกัน ทั้งในรูปแบบที่เป็นทางการหรือไม่เป็นทางการ พร้อมทั้งควรต้องมีการเสริม เทคโนโลยีและระบบสารสนเทศ เพื่อสนับสนุนการทำงานให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น (ชินภัทร ภูมิรัตน์, สำนักเลขาธิการสภาการศึกษา, 2545, หน้า 17 – 18)

แต่อย่างไรก็ตาม ด้วยเหตุที่ความรู้ในการจัดการป่าชุมชนของตำบลแม่โป่ง เป็นความรู้ที่ยังแฝงเร้นอยู่ในตัวคนและแม้ว่าจะถูกใช้จนประสบความสำเร็จในการจัดการป่าชุมชน หากแต่ในบริบททางสังคมเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไป จำเป็นต้องมีพัฒนากลไกการจัดการความรู้เพื่อการจัดการป่าชุมชน ให้สามารถนำความรู้ที่มีอยู่เดิมกลับไปใช้ใหม่และสร้างให้เกิดวงจรการพัฒนาความรู้เพื่อการจัดการป่าชุมชนและรักษาสภาพแวดล้อมที่ยั่งยืนส่งผลต่อความเข้มแข็งของชุมชนตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง

จุดมุ่งหมายการวิจัย

เพื่อเสริมสร้างกลไกการจัดการป่าชุมชน โดยการฟื้นฟูวัฒนธรรมท้องถิ่น ภูมิปัญญาพื้นบ้าน กระบวนการทางกฎหมาย และกฎระเบียบของชุมชนท้องถิ่น ในการจัดการป่าชุมชนเพื่อการพัฒนาวิชาสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืน

คำถามการวิจัย

1. บริบทของชุมชนตำบลแม่โป่งเป็นอย่างไร
2. ประสบการณ์ และบทเรียนเดิมในการจัดการป่าชุมชนเป็นเช่นไร
3. วิถีชีวิตและความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าในอดีตและปัจจุบันเป็นเช่นไร
4. สภาพกลไกการจัดการป่าชุมชนเป็นเช่นไร
5. ศักยภาพของกลไกการจัดการป่าชุมชนเป็นอย่างไร
6. แนวทางเสริมสร้างกลไกการจัดการป่าชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนควรเป็นเช่นไร

วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

1. เพื่อศึกษาและประเมินกลไกการจัดการป่าชุมชนของตำบลแม่โป่ง
2. เพื่อเสริมสร้างกลไกการจัดการป่าชุมชนเพื่อการพัฒนาวิชาสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืน

ของตำบลแม่โป่ง

คำสำคัญการวิจัย

การเสริมสร้าง หมายถึง การเปลี่ยนแปลงอย่างมีทิศทางและก่อให้เกิดประโยชน์ในทางสร้างสรรค์

กลไก หมายถึง สิ่งขับเคลื่อนให้บรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมาย ในที่นี้หมายถึง การส่งเสริมสนับสนุนด้วยการสร้างเหตุปัจจัยให้เหมาะสมและมอบอำนาจให้ชุมชนในการตัดสินใจเพื่อจัดการป่าชุมชนที่จะก่อเกิดการรักษาสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืน

การจัดการความรู้ หมายถึง กระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกับชุมชน เพื่อเป็นเครื่องมือหรือวิธีการเพิ่มมูลค่า หรือคุณค่าของกิจการขององค์กร กลุ่มบุคคล หรือเครือข่ายของกลุ่มบุคคลหรือองค์กร ด้วยวิธีการและยุทธศาสตร์ที่หลากหลายโดยใช้ความรู้เป็นพลังหลักในการบรรลุเป้าหมายตามความมุ่งมั่น เพื่อประโยชน์ต่อองค์กร กลุ่มบุคคลเครือข่าย และยังประโยชน์อันไพศาลแก่สังคมในวงกว้างด้วย

การจัดการป่าชุมชน หมายถึง การป้องกันดูแล การฟื้นฟูป่า การบำรุง และการใช้ประโยชน์จากป่าอย่างเหมาะสม ในที่นี้หมายถึง ป่าไม้สาธารณะของตำบลแม่โป่ง อำเภอ ดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่

ความยั่งยืน หมายถึง การคงอยู่ในระยะยาว อันเกิดจากสมดุลทางเศรษฐกิจ เทคโนโลยีทรัพยากร จิตใจ และวัฒนธรรม ในที่นี้หมายถึง ชุมชนมีศักยภาพจัดการความรู้ในการจัดการป่าชุมชนที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตเพื่อการรักษาลิ่งแวดล้อมทั้งในปัจจุบันและอนาคต

ขอบเขตการวิจัย

1. ขอบเขตเชิงพื้นที่

การวิจัยครั้งนี้ กำหนดพื้นที่เชิงปฏิบัติการคือ หมู่ที่ 1 บ้านกาดขี้เหล็ก หมู่ที่ 2 บ้านป่าไผ่ และหมู่ที่ 3 บ้านห้วยบอน ตำบลแม่โป่ง อำเภอ ดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีความน่าสนใจหลายประการ และสามารถหาคำตอบในการวิจัยดังนี้

1.1 เป็นชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากความเสื่อมโทรมของทรัพยากรป่าไม้ และสามารถฟื้นฟูพัฒนาพื้นที่ป่าไม้ให้กลับมาสมบูรณ์ได้

1.2 จัดเป็นหมู่บ้านต้นทางที่ผูกพันตรงกับการใช้และดูแลรักษาป่าชุมชนของตำบลแม่โป่ง ทั้งยังผ่านกระบวนการต่อสู้เพื่อดำรงรักษาป่าชุมชนมาอย่างต่อเนื่อง

1.3 เป็นชุมชนบริวารโครงการศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ อันเนื่องมาจากพระราชดำริจึงได้รับอิทธิพลทางการคิดและปฏิบัติตมหลักเศรษฐกิจพอเพียง จนปรากฏผลเป็นรูปธรรมได้ระดับหนึ่ง

1.4 เป็นชุมชนที่เผชิญปัญหาที่หลากหลาย ทั้งจากภาครัฐ เอกชน และสมาชิก แต่ก็สามารถแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชนได้

2. ขอบเขตด้านประชากร

การดำเนินงานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อสร้างการเรียนรู้ในครั้งนี้ มีกลุ่มแกนนำจากชุมชนทั้งสามแห่งที่เข้าร่วมกิจกรรมการเรียนรู้ หมู่บ้านละ 20 คน คือ

2.1 พระสงฆ์ ผู้มีบทบาทชี้นำทางจิตใจ เป็นผู้นำพิธีกรรมทางศาสนาที่บูรณาการร่วมในการจัดการป่าชุมชน

2.2 ผู้สูงอายุ ผู้ซึ่งเห็นเหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับป่าไม้และชุมชน

2.3 กลุ่มแกนนำชุมชน ผู้ที่มีบทบาทการอนุรักษ์พัฒนาป่าชุมชนและชุมชน ได้แก่ คณะกรรมการองค์การบริหารส่วนตำบล คณะกรรมการหมู่บ้าน ประชาชนชาวบ้าน ครู คณะกรรมการป่าชุมชน และตัวแทนข้าราชการในพื้นที่

2.4 เยาวชน ผู้เป็นความหวังอนาคตในการสืบทอดเจตนารมณ์และวิถีการอยู่ร่วมกับป่าชุมชน

3. ขอบเขตเชิงเนื้อหา

เนื้อหาสาระที่นำเสนอในการวิจัยครั้งนี้ ประกอบด้วย

3.1 บริบทชุมชนตำบลแม่โป่ง เพื่ออธิบายถึงสภาพแวดล้อมและวิถีชุมชน ตามลักษณะภูมิสังคม ได้แก่

3.1.1 ลักษณะทางกายภาพและแหล่งทรัพยากร

3.1.2 ลักษณะการปกครอง

3.1.3 ลักษณะสังคมและการรวมกลุ่ม

3.1.4 ลักษณะอาชีพเศรษฐกิจและหน่วยงาน

3.1.5 ลักษณะการศึกษา

3.1.6 ศาสนาและวัฒนธรรม

3.1.7 ลักษณะการสาธารณสุข

3.1.8 พัฒนาการของชุมชน

3.2 สภาพการจัดการป่าชุมชน

3.2.1 การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน

3.2.2 การเปลี่ยนแปลงของป่าชุมชน

3.2.3 ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงป่าชุมชน

3.2.4 ความพยายามป้องกันแก้ไขปัญหาป่าชุมชน

3.2.5 ข้อจำกัดการจัดการป่าชุมชน

3.3 ศักยภาพกลไกการจัดการป่าชุมชน

3.3.1 ประเภทและลักษณะกลไก

- กวาระเบียบป่าชุมชน

- ประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อ ภูมิปัญญา

- ลักษณะการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน

- กิจกรรมด้านการจัดการป่าชุมชน
- การมีส่วนร่วมของชุมชน
- การศึกษา
- ภาวะผู้นำ
- กลุ่มชุมชน
- การสนับสนุนจากภายนอก
- กลุ่มเครือข่ายป่าชุมชน

3.3.2 ประสิทธิภาพภาพของกลไกการจัดการป่าชุมชน

3.4 การเสริมสร้างกลไกการจัดการป่าชุมชน

3.4.1 การเสริมพลังสร้างการเรียนรู้

- การสร้างความมุ่งมั่นและหลักความร่วมมือ
- การสร้างกระบวนการทัศน์
- การเสริมความรู้ทักษะการทำงาน
- การสร้างพื้นที่การแลกเปลี่ยนความรู้
- การประสานองค์การภาคีร่วม

3.4.2 กระบวนการขับเคลื่อนการจัดการป่า

- การรวมกลุ่ม
- การสร้างเครือข่าย
- การรวบรวมข้อมูลความรู้
- การรังสรรค์กิจกรรม

3.4.3 ผลจากการเสริมสร้างกลไก

4. ขอบเขตเชิงระยะเวลา

เพื่อให้เข้าใจกลไกการจัดการป่าชุมชนและการเสริมสร้างกลไกการจัดการป่าชุมชน จึงกำหนดขอบเขตระยะเวลาการศึกษาวิจัยข้อมูลเกี่ยวกับป่าชุมชน เป็น 4 ช่วงเวลาคือ

4.1 ยุคดั้งเดิม ก่อนปี 2490 เป็นช่วงเวลาที่มีการตั้งถิ่นฐานของชุมชน ชุมชนได้พึ่งพิงธรรมชาติ ในการดำรงชีวิตเป็นหลัก

4.2 ยุควิกฤติและเสื่อมโทรม ช่วงปี 2490 – ปี 2517 เป็นช่วงเวลาที่ทรัพยากรป่าไม้/สัตว์ป่าถูกทำลาย จนเสื่อมโทรมสัตว์ป่าอพยพออกไปจากพื้นที่ไม่พบเห็นคือ เสือ หมีแก้ง หมูป่าเม่น นิ่ม อีเห็นละมั่ง นกยูง อีแร้ง นกเห็บอก อีกา นกเป่า นกเขากระรอกงูเหลือมที่พบบนเห็น คือ

กระต่ายหมาป่า งูเล็ก ทั่วไป ไก่ป่า แหล่งน้ำเหือดแห้งเร็วกว่าปกติ มีน้ำท่วมในฤดูน้ำหลาก ทำให้แหล่งอาหารธรรมชาติเสื่อมสูญ สาเหตุสำคัญของการทำลายป่าคือ การสัมปทานทำไม้หมอนรถไฟ ฟืนเตาต้มใบยาสูบ การถุกบุงรุกแผ้วถางทำที่อาศัยและทำมาหากินเพราะคนมีมากขึ้น

4.3 ยุคฟื้นฟู ระหว่างปี 2518 – ปี 2524 จากการทำป่าถูกทำลาย ผู้คนในชุมชนจึงมีอาชีพหลักเลี้ยงผลกระทบบต่อวิกฤตที่เกิดขึ้น จึงเกิดแนวคิดในการฟื้นฟูรักษาป่าไม้ โดยร่วมกับชุมชนใกล้เคียงเช่น บ้านกาดขี้เหล็ก บ้านห้วยบอน แสดงความคัดค้านสัมปทานป่าไม้ จนเกิดการยกเลิกสัมปทานป่าชุมชน และให้ความร่วมมือกับทางราชการในการรักษาป่า

4.4 ยุคการพัฒนาตามแนวพระราชดำริ ตั้งแต่ปี พ.ศ.2525 จนถึงปัจจุบัน ซึ่งเป็นเวลาที่ชุมชนได้เรียนรู้การพัฒนาชุมชนและการจัดการป่าตามแนวพระราชดำริ ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ อันเนื่องมาจากพระราชดำริ

ประโยชน์ที่ได้รับ

1. ประโยชน์ทางวิชาการ

1.1 เกิดความรู้ด้านการส่งเสริมและพัฒนากลไกการจัดการป่าชุมชนเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืนตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง

2. ประโยชน์ทางการปฏิบัติ

2.1 ชุมชนตำบลแม่โป่งเกิดการเรียนรู้ถึงพลังอำนาจของชุมชนในการจัดการป่าไม้ โดยการร่วมปฏิบัติการวิจัยแบบมีส่วนร่วม

2.2 ชุมชนตำบลแม่โป่งเกิดการเรียนรู้วิถีสมดุลระหว่างสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และระบบนิเวศตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง

2.3 ชุมชนตำบลแม่โป่งพัฒนาศักยภาพการจัดการป่าชุมชนที่เอื้อต่อการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนและคุณภาพชีวิต

2.4 ชุมชนตำบลแม่โป่งมีแนวทางเสริมสร้างกลไกการจัดการป่าชุมชนและสามารถสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ชุมชนอื่นๆ

ข้อจำกัดของการวิจัย

ด้วยการวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ซึ่งจำเป็นต้องใช้ระยะเวลาเพื่อการดำเนินงานอย่างเป็นระบบ นับจากการระดมความคิด การวางแผน การนำสู่การปฏิบัติ การติดตามประเมินผล สรุปความรู้เพื่อการพัฒนาเป็นระยะๆ ประกอบกับลักษณะงานเกี่ยวเนื่องการเรียนรู้และปรับเปลี่ยนพฤติกรรม เพื่อสร้างการมีส่วนร่วมและขับเคลื่อนชุมชน

ของกลุ่มคนในวัยต่างๆ ทั้งต้องประสานกับภาคส่วนที่เกี่ยวข้องเพื่อให้เกิดพลังการเปลี่ยนแปลง
ในทางที่พึงประสงค์

โดยนัยนี้ ทำให้ข้อค้นพบจากการวิจัยครั้งนี้ คือคำตอบของกระบวนการที่เกิดขึ้น ณ
ห้วงเวลาหนึ่งปีของการทำงานวิจัยในพื้นที่ ซึ่งเชื่อว่า จะยังคงพลวัตแห่งกลไกการจัดการป่าชุมชน
ต่อไป

